

ОСОБЛИВОСТІ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ У ФОРМУВАННІ ОСОБИСТІСНИХ ЯКОСТЕЙ ДОШКІЛЬНИКІВ

Людмила Левченко
Суми

У статті з психолого-педагогічних позицій проаналізовано особливості сімейного виховання при формуванні якостей дітей-дошкільників. З'ясовано комплекс педагогічних умов у формуванні особистісних якостей вихованців дитячих навчальних закладів. Виявлено психологічні особливості дітей дошкільного віку.

Ключові слова: сімейне виховання, дошкільники, педагогічні умови, вихованці дошкільних навчальних закладів, особистісні якості, психологічні особливості.

Постановка проблеми. Різні соціально-психологічні умови виховання дітей дошкільного віку по-різному впливають на формування їх поведінкової сфери. Особливо важливим у цей період є вплив умов сімейного виховання дитини, характер стосунків у сім'ї, взаємодія батьків з дитиною. Оскільки сім'я як найближче і найбільш значуще для дошкільника соціальне оточення спрямовує тенденції розвитку культури поведінки дитини, окреслює можливості попередження і корекції небажаних проявів у поведінковому компоненті її розвитку. У психолого-педагогічній науці накопичений значний теоретичний матеріал з проблеми батьківсько-дитячих взаємин. Їх вплив на формування дитячої особистості та дитячої поведінки розглядався в працях багатьох дослідників.

Аналіз актуальних досліджень. Теоретичні засади соціогенезу розвитку особистості частково охарактеризовані в працях педагогів і психологів Л. Виготського, О. Запорожця, С. Рубінштейна, Д. Ельконіна.

Проблему виховання дітей дошкільного віку досліджували: О. Бовт, Д. Ельконін, І. Козубовська, О. Кочетов, Є. Мурашова. Експериментальний аналіз специфіки батьківсько-дитячих стосунків знаходимо у дослідженнях О. Косаревої, О. Захарова та ін.

Цікавими у контексті окресленої проблеми є праці вітчизняних дослідників: В. Оржеховської, О. Пилипенка, Т. Федорченко, Н. Максимової, що присвячені аспектам профілактики негативних проявів у поведінці.

Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчив, що, незважаючи на існування теоретичних і прикладних досліджень у галузі впливу соціального оточення на поведінку дітей, проблема сімейного виховання у формуванні особистісних якостей дошкільників залишається малодослідженою.

Отже, основна *мета статті* полягає у виявленні педагогічних умов сімейного виховання у формуванні особистісних якостей дошкільників.

Виклад основного матеріалу. Середовище, що оточує людську особистість, можна умовно поділити на природне (географічне), соціальне і домашнє, кожне з яких відіграє певну роль у розвитку людини. У середовищі, людина соціалізується. Соціалізація – процес двобічний: з одного боку, індивід засвоює соціальний досвід, цінності, норми, установки, властиві суспільству й соціальним групам, до яких він належить, а з іншого – активно залучається до системи соціальних зв'язків і набуває соціального досвіду. Соціалізація залежить від багатьох чинників, які можна звести до трьох груп:

- макрочинники (суспільство, держава, планета, світ і космос);
- мезочинники (етнокультурні умови і тип поселення, в яких живе і розвивається людина);
- мікрочинники (сім'я, дитячий садок, школа, позашкільні виховні установи, релігійні організації, товариства однолітків. ЗМІ та інші інститути виховання) [1, 55-56].

Цілком очевидна сила виховного впливу домашнього середовища.

Певний позитивний вплив на розвиток і виховання особистісних якостей мають і засоби масової інформації – телебачення, радіо, преса – як один із компонентів соціального оточення.

Дитина народжується соціально-біологічним індивідом, а особистістю стає у процесі розвитку свідомості як сутності індивіда. Свідомість формується на основі розвитку мислення і мови, у процесі спілкування і суспільних відносин. Поза суспільством (діти Мауглі) ні свідомість, ні індивід не формуються. Після трьох років починають

розвиватися характер здібності, цей процес триває упродовж усього життя відповідно до діяльності, відносин, спілкування особи. Поступово в онтогенезі індивід стає більш визначеним, стійким, активним, соціалізованим, професійно спеціалізованим.

Батьки, в яких домінує контроль (стримування), висувають дітям багато заборон, тримають їх під пильним наглядом, суворо визначають норми поведінки. Від старших дошкільників вони вимагають стриманої поведінки, гарного навчання, вміння поводитися належним чином за столом, підтримувати чистоту і порядок. У таких батьків часто можуть виявлятися суперечності у системі вимог і заборон.

У закордонних дослідженнях широко вивчалися три типи дисциплінарних впливів на дітей: використання влади (примусу), пояснення та позбавлення батьківської любові. Тактика використання влади – це насильство, наказ, фізичне покарання, контроль з боку батьків над бажаннями дитини. Індуктивна техніка (пояснення) – міркування, похвала, пояснення дитині наслідків її дій. Позбавлення любові передбачає неприйняття, ігнорування дитини, вираження розчарування її поведінкою.

Батьки, зазвичай, є для дітей зразками і наставниками у сфері людських взаємин. Самосвідомість дітей формується не лише шляхом прямого навчання і наслідування, вони співвідносять це і зі способом життя своїх батьків, засвоюючи прийняті ними норми і ціннісні орієнтації. Для цього батьки можуть використовувати різноманітні прийоми заохочення: моральні (похвала) або матеріальні (речові нагороди, особливі привілеї).

Та на цих ранніх етапах вже сформований фундамент дає поштовх для подальшого розвитку особистісних якостей, цей розвиток може бути як гармонійним, так і дисгармонійним.

Різнобічний розвиток особистісних якостей вимагає формування різноманітних здібностей та інтересів, які відповідають різним сферам людської життєдіяльності.

Коли йдеться про ідеал різнобічно розвинених особистісних якостей, то мається на увазі, що цей розвиток буде гармонійним. Гармонійні взаємини між особистістю і світом означають гармонію того, що особистість прагне отримати від інших, і того, що вона може їм дати. Гармонійна особистість перебуває в єдності зі світом, людьми та сама з собою. Така людина є моральною істотою. Порушення моральних норм для неї – це порушення цілісності власної особистісних якостей.

Перш ніж приступити до вибору комплексу педагогічних умов, з'ясуємо, що умова – це філософська категорія, що виражає відношення предмета до оточуючих його явищ, без яких він не може існувати. Умови це сукупність, комплекс об'єктів, з яких за необхідністю впливає існування даного предмета. Умови створюють те середовище, в якому предмет виникає, існує і розвивається. Прийняте в педагогіці поняття «педагогічна умова» О. Федорова визначає таким чином: «Педагогічною умовою називається сукупність об'єктивних можливостей змісту навчання, методів організації, форм і матеріальних можливостей її існування, що забезпечує успішне вирішення поставленого завдання» [2]. Необхідно також додати, що комплекс – це «сукупність предметів і явищ, що утворюють одне ціле».

Таким чином, вибір комплексу педагогічних умов – процес аналітичний і ми розуміємо його як сукупність необхідних та достатніх умов єдності мотиваційної, змістової і процесуальної сторін вдосконалення сімейного виховання й розвитку особистісних якостей дошкільників.

Відповідно до цього відбувався пошук і вибір педагогічних умов. Для досягнення мети використані були такі методи: вивчення літератури, що відбувалося у двох напрямках, аналіз оцінки та самооцінки батьків і педагогів, їх систематизація та узагальнення, вивчення праць учених та практиків, які займаються сімейним вихованням, за чим відбувалась статистична обробка даних та написання рекомендацій.

Успішне вирішення поставленого нами завдання передбачає, в першу чергу, підвищення ролі людського фактору. Суспільство може успішно розвиватися лише за умови оптимального поєднання зусиль тих, хто своєю працею піднімає господарство, і тих, хто з дитини ростить громадянина, формує надійну зміну старшому поколінню. Сьогодні ні в кого не виникає сумніву, що процес виховання особистісних якостей може бути сповна реалізований лише в системі спільної чи скоординованої діяльності всіх суб'єктів виховного процесу, адже «виховання, – за словами А. Кодрапока, – це формування світогляду, моралі, високих естетичних смаків і почуттів, керівництво фізичним розвитком людини, тобто формування ставлення людини до дійсності, до

предметів, явищ та процесів об'єктивного світу» [2]. А сформувати весь цей комплекс атрибутивних характеристик людини не під силу жодній, окремо взятій виховній інституції. Дитина самовизначається і реалізується не лише в сім'ї, а й поза її межами, насамперед у навчально-виховних закладах (дитсадки, школи, гуртки тощо). З потужною педагогічною базою все ж не може скласти конкуренції сім'ї у стимулюванні навчання дитини на повну силу, відповідно до її здібностей. З іншого боку, співпраця батьків і вихователів має позитивний вплив на родину: вона дає змогу батькам відчувати свою значимість, посилює виховний вплив на дитину. Тому в сучасних умовах систематизація та удосконалення доцільних форм співробітництва дошкільного навчального закладу і сім'ї, перебудова організаційних форм роботи з батьками, внесення відповідних змін у зміст і методику педагогічного керівництва виховним процесом є одним із пріоритетних напрямків розвитку не лише системи освіти, але й сімейної педагогіки [3].

Гострою проблемою кінця ХХ ст. стало питання насильства над дітьми у ранньому дитинстві в сім'ї. Як наслідок, у педагогічній науці з'явилися та набули актуальності такі поняття, як «права дитини» та «захист дитинства». Сучасний підхід до захисту прав дитини полягає у тому, щоб попередити подальше насильство чи просто неувагу до запитів дитини. Водночас він визначає, що сім'я є найсприятливішим середовищем для розвитку і виховання. Завдання полягає в тому, щоб забезпечити родину належною підтримкою і допомогою, які б звели до мінімуму стресові ситуації й можливості заподіяння шкоди дитині. У зв'язку з цим широкого розповсюдження і переосмислення в ряді держав Західної Європи набула «Конвенція прав дитини», прийнята Генеральною Асамблеєю ООН у 1989 р. За рішенням цієї організації, 1994 рік було проголошено Міжнародним роком сім'ї, а 15 травня було визначено як Міжнародний день родини. Цим було підкреслене величезне значення сім'ї у фізичному й духовному становленні особистості й суспільства.

Система особистісних цінностей виступає адекватним індикатором розвитку особистісних якостей, за допомогою якої вона пізнається. Особистісне зростання залежить від того, наскільки певна особистість поєднується з загальноприйнятою системою духовних цінностей, якою мірою укріплюється її духовна свідомість. Остання виступає як та внутрішня інстанція, в якій здійснюється згадане єднання, як процес набуття смислу соціальних вимог.

Стратегія побудови виховного процесу в площині особистісного підходу мусить визначатися науковим розумінням внутрішніх закономірностей розвитку особистості в онтогенезі, а не ґрунтуватися на зовнішній діяльності, коли переважно використовували методи заохочення чи покарання маскують складні виховні проблеми.

Довгі роки наша педагогічна наука розробляла теорію виховання особистісних якостей через колектив, у якій сім'я теж розглядалась як малий колектив зі своїми соціальними принципами управління, закономірностями розвитку, формами і методами впливу на особистість. Однак при цьому поза увагою залишались особливості сім'ї як унікального осередку виховання та соціалізації особистості, де крім «колективістських» засад діють інші, інтимні, суто особистісні фактори впливу на дитину і які у певних межах мають вирішальне виховне значення. Безумовно, що відродити цей осередок виховання, надати йому нових сил і можливостей – першочергове завдання педагогічної науки і відповідних державних структур.

Основним орієнтиром виховання є особистість, яка втілює якості і властивості, що є загальноприйнятими цінностями і характеризують її як неповторну індивідуальність. Індивід не народжується особистістю. Кожна конкретна людина стає особистістю в процесі взаємодії із соціальним середовищем, у результаті освіти і виховання, засвоєння культури конкретно-історичного суспільства. Інститутами соціалізації є сім'я, дошкільний заклад, громадськість, різні за характером об'єднання дітей [4].

За словами І. Бека, сім'я – це «сприятливе середовище розвитку в дитини моральної любові, тобто почуття гармонії, коли одна людина духовно зливається з іншою в одне ціле, стає здатною бажати щастя та блага іншим».

Період дошкільного віку починається від 3 до 6 років. В цей період мають місце як біологічні, так і соціальні показники розвитку. Продовжується фізичний розвиток, що виявляється у рості тіла. У віці 5-6 років відбувається стрибок у розвитку мозку, особливо його лобової частини. Ця частина мозку відіграє важливу роль в плануванні, а також організації тимчасової послідовності дій і думок. Тому в цей час мова може як сприяти

активізації, так і гальмувати поведінку. Згідно з теорією Виготського, як тільки мова бере на себе функцію регуляції поведінки, мовна регуляція поведінки є основною ознакою переходу від стадії раннього дитинства до стадії старшого дошкільного віку. Саме тому особлива увага повинна приділятися комунікативним процесам, що відбуваються в житті дитини (в сім'ї, дошкільному закладі, громадських організаціях тощо).

Цей період також характеризується збільшенням об'єму пам'яті чи просто ефективності її використання. Діти починають краще розуміти сильні та слабкі сторони своєї пам'яті, наслідком чого може бути свідоме повторення матеріалу, який потрібно запам'ятати.

Психологи вважають, що шлях розвитку дитини можна поділити на певні етапи. Ці періоди чітко відрізняються один від одного, і цікаво, що вони співпадають із послідовними фазами фізичного розвитку організму. Завдання дорослих полягає не в тому, щоб навчити, а в допомозі дитині в її роботі над своїм розвитком. Було б чудово, якби нам вдалося – розумним спілкуванням з дитиною, розумінням її життєвих потреб – продовжити той період, коли в ній діє поглинаючий розум, коли враження не лише проникають у свідомість, але й формують її.

Протягом старшого дошкільного віку починають інтенсивно формуватися механізми довільної уваги. Дитина починає здійснювати елементарне планування своїх найближчих дій. Проте, це носить ще нестійкий характер і довільна діяльність, організована за допомогою уваги, легко витісняється цікавими заняттями, що безпосередньо привертають увагу дитини. Використовуючи потребу в позитивному емоційному підкріпленні та створюючи умови привабливості пізнавальної діяльності, дорослі можуть використовувати високу пластичність мозку для розвитку уваги до навчального матеріалу і спрямувати його в напрямку навчальної мотивації.

В цей час інтенсивно проходить розвиток мовлення. Мова виступає основою формування мислення дитини, і особливості мовленнєвої діяльності в дошкільному віці визначають зміни в організації операцій мислення. Тому разом зі структурно-функціональним дозріванням мозку, вдосконалюються нейрофізіологічні механізми, що лежать в основі психічних процесів.

На розвиток дітей дошкільного віку значною мірою впливає початок їх навчання. Розвивально-виховна діяльність дає дітям можливість набути нових навиків, необхідних для вирішення завдань за допомогою конкретних операцій мислення.

Період інтенсивних якісних структурно-функціональних перетворень характеризується високою пластичністю і підвищеною чуттєвістю до зовнішніх впливів і розглядається як сенситивний період розвитку. Найважливішим фактором переходу цілісного організму на інший рівень функціонування є формування в даному віці регуляторних систем мозку, зростаючий вплив яких обумовлює вибіркову системну організацію психічних процесів, а спадаючий регулює діяльність усіх органів і систем. Другим важливим фактором, що визначає критичний характер даного періоду розвитку, є різка зміна соціальних умов – початок навчання в школі. Забезпечення відповідності цих двох факторів – внутрішнього морфо-функціонального і зовнішнього соціально-педагогічного – є необхідною умовою успішного подолання цього критичного періоду. Вимога сучасної дійсності – чітко показати реальний стан виховного потенціалу сім'ї, побачити його в динаміці, в усій суперечності та складності реалізації численних функцій сім'ї, що дозволяє точніше визначити умови його подальшого вдосконалення. Соціальні дослідження та їх подальший психолого-педагогічний аналіз повинні чітко відображати стан речей та сприяти прогнозам у розв'язанні проблем, пов'язаних з інститутом сім'ї, батьківства та дитинства.

Література:

1. Фіцула М. М. Педагогіка: навч. посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти / М. М. Фіцула. – К. : Видавничий центр «Академія», 2000.
2. Федорова О. Ф. Некоторые вопросы активизации учащихся в процессе творческого и производственного общения / О. Ф. Федорова. – М. : Высшая школа, 1970. – 320 с.
3. Лихачев Б. Т. Простые истины воспитания / Б. Т. Лихачев. – М. : Педагогика, 1983. – 192 с.
4. Карпенчук С. Т. Теорія і методика виховання: навч. посібник / С. Т. Карпенчук. – К. : Вища школа, 1997. – 304 с.

Literatura:

1. Fitsula M. M. Pedagogika: navch. posibnyk dlya studentiv vyshchych pedagogichnykh zakladiv osvity / M. M. Fitsula. – K. : Vydavnychy tseŋtr «Akademiya», 2000.
2. Fedorova O. F. Nekotorye voprosy aktivizatsii uchashchysya v protsesse tvorcheskogo i proizvodstvennogo obscheniya / O. F. Fedorova. – M. : Vysshaya shkola, 1970. – 320 s.
3. Lihachev B. T. Prostyie istinyi vospitaniya / B. T. Lihachev. – M. : Pedagogika, 1983. – 192 s.
4. Karpenchuk S. T. Teoriya i metodyka vykhovannya: navch. posibnyk / S. T. Karpenchuk. – K. : Vyshcha shkola, 1997. – 304 s.

В статье с психолого-педагогических позиций проанализированы особенности семейного воспитания при формировании качеств детей-дошкольников. Выяснено комплекс педагогических условий в формировании личностных качеств воспитанников детских учебных заведений. Выявлены психологические особенности детей дошкольного возраста.

Ключевые слова: семейное воспитание, студенты, педагогические условия, воспитанники дошкольных учебных заведений, личностные качества, психологические особенности.

In the article with the psychological-pedagogical positions are analyzed the peculiarities of family education in the formation of qualities of preschool-age children. Clarified complex of pedagogical conditions in development of personal qualities of pupils of children's educational institutions. Revealed psychological peculiarities of children of preschool age.

Key words: family education, students, pedagogical conditions, children from preschool educational qualities and psychological characteristics.